

* **Alina Mungiu, *Românii după 89 -- Istoria unei neînțelegeri*, București, Ed. Humanitas, 1989.**

Perioada de cinci ani care a trecut după evenimentele din 1989 a permis ca în anul 1995 să fie publicate unele lucrări care încearcă să analizeze perioada de tranziție din perspectiva științelor socio-umane, punându-se accentul mai puțin pe o posibilă încadrare în diferite paradigme sociologice, politologice și mai mult pe descrierea aspectelor concrete care caracterizează această perioadă.

Una dintre primele lucrări de acest tip editată de editura Humanitas poartă semnătura Alinei Mungiu care este după opinia lui Ioan Buduca, "una dintre cele mai lucide voci" apărute în ultima vreme în peisajul publicistic. Deși autoarea s-a făcut remarcată publicând critică literară înainte de 1989, odată cu anul 1990 ea publică articole de analiză politică. Activitatea de comentator politic este încununată în anul 1994 cu premiul societății "Timișoara" pentru cel mai bun comentator politic.

Spre deosebire de lucrările care analizează din punct de vedere istoric poporul român și evenimentele prin care a trecut sau analizele lui Vladimir Paști care surprind mecanismele vieții politice românești "din interior" cartea "Românii după 89 -- Istoria unei neînțelegeri" debutând ca o lucrare de psihologie socială, dar prin concluziile ei putând să se încadreze în psihologia politică, analizează scena politică "din exterior" utilizând un limbaj jurnalistic.

Folosind concluziile cercetărilor cantitative publicate de Institutele de Cercetare existente la noi și prin prelucrarea datelor obținute de autoare din interviurile din focus-grupurile realizate în anii 1992 și 1994, Alina Mungiu încearcă să analizeze back-ground-ul comportamen-

tului electoratului român în perioada de tranziție și să demonstreze că "solicitarea opoziției politice a intelectualilor și a organismelor europene din acești ani post-revoluționari nu a corespuns imaginii pe care electoratul român și-o făcuse despre propriile interese".

Urmînd firul logic al structurării capitolelor, cititorul poate descoperi o interesantă descriere și analiză a diferitelor tipuri de mesaje existente și folosite de oamenii politici autohtoni, grupați în următoarele categorii de emițători: "succesorii", "naționaliști-comuniștii", "oportuniștii", "supraviețuitorii", "intelectualii disidenți", "noua clasă politică" identificate de autoare.

Un capitol vast este dedicat analizei psihologiei cetățenilor români punându-se accent pe următoarele aspecte: gândire și comportament, iar în cadrul ultimului mai ales pe componenta agresivă.

În final sunt descrise tehnicile propagandistice precum și mijloacele de comunicare a lor punându-se accent pe mecanismele comunicării persuasive în sisteme privative de libertate.

Cartea se distinge prin sistematizarea și analiza obiectivă a spațiului politic din România și mai ales prin descrierea psihologiei poporului român, a diferitelor categorii de persoane care-l alcătuiesc, accentuându-se mai degrabă aspectele frapante din comportamentul și gândirea acestora, decît prezentarea rezultatelor unor analize statistice obținute prin metoda focus-grupului.

Deși cartea se constituie ca o critică obiectivă a activității politice post-decembriste și cu toate că sunt tratate diferite aspecte negative ale politicii formațiunilor aflate la putere, mai în profunzime decît aceleași aspecte, dar care privesc opoziția, autoarea recunoaște că din punct de vedere a cunoașterii "receptorului", a adaptării mesajului la

cerințele lui, formațiunile la putere s-au clasat cu mult deasupra opoziției care încă nu e capabilă să ofere o alternativă viabilă celor care în 1992 l-au votat pe Iliescu și care cu trecerea anilor și-au pierdut încrederea în el.

Studiul poate fi inclus și în categoria celor aplicative deoarece cuprinde și o aplicație practică a teoriei propagandei, oferită opoziției, prin adaptarea elementelor și funcțiilor ei la necesitățile și cerințele electoratului român.

Valoarea cărții nu constă doar în noutatea temei și a metodelor de analiză utilizate și tocmai de aceea considerăm că va fi o lectură plăcută și utilă tuturor sociologilor și politologilor, inclusiv studenților la științele sociale interesați de aspectele politice precum și de etnopsihologie.

Mares Diana

***Vance Packard, *Ultra bogații*, Paris,
Ed. Acropole, 1990**

Notoriu prin **Persuasiunea clandestină** scrisă în 1958, Vance Packard se apleacă în lucrarea de față asupra unei zone a societății americane circumscrise și de alți autori în lucrări concentrice:

The Power Elite de C. Wright Mills; *The rich and the superrich* de Ferdinand Lundberg; *The Powers that be: Processes of Ruling-Class Domination in America* de G. W. Domhoff.

Maniera în care abordează acest distinct segment social este în mare parte descriptivă și atrăgătoare, în timp ce demersul explicativ și interpretativ suferă ușor de hipotrofie.

Dar, lucrarea este importantă pentru materialul interesant și consistent pe care îl cuprinde, strâns în urma a 30 de interviuri cu persoane foarte bogate din America și bucurându-se de concursul unor

profesori universitari, funcționari ai guvernului american, consilieri fiscali specializați în gestiunea patrimoniilor, jurnaliști, specialiști în cronică mondenă; material abundent în elemente de stil de viață ce s-ar putea preta chiar unei analize de tipul celei inițiate de Pierre Bourdieu în **La distinction**.

Totul a pornit de la faptul semnalat în revista *Forbes* care conținea clasamentul celor mai bogați 400 de oameni ai SUA, ale căror venituri depășeau în 1987 pragul (în ascensiune continuă de la an la an) de 256 milioane dolari: "averea acestor 400 întrecea deficitul anual al bugetului federal".

De aici proliferază interogații despre implicațiile acestei situații în plan economic, social și uman și-l invită pe autor să exploreze această lume închisă, mai reticentă ca în trecut, a deținătorilor de capitaluri fabuloase.

În urma acestei incursiuni el va putea da seamă despre cine sunt și de unde provin acești superbogați consemnați în amintita revistă care oglindea imaginea exploziei averilor; descoperă că, pe lângă activitățile imobiliare notorii ca profitabilitate, marii îmbogățiți provin din societățile mediatice, din vedete de spectacol și surprinzător, din sectoarele marginale ale economiei: un fabricant de urși de pluș, un fabricant de conserve alimentare pentru câini și pisici, fabricanți de pizza și produse de cofetărie, distribuitori de cosmetice sau de felicitări, editori, directori de casino.

Cît privește imaginea pe care o au despre acumularea perpetuă care la un moment dat le-a întrecut propriile nevoi și aspirații devenind superfluă, V. Packard regăsește ca un leit-motiv viziunea ludică asupra acumulării; joc incitant care îi menține în formă și le asigură o rîvnită longevitate asemenea lui Picasso pe care îl invocă adesea.

Despre stil de viață, cheltuieli și loisir, trăsăturile surprinse de Packard

sparg imaginea stereotipă, conturând gustul pentru "o viață liniștită mai înainte de toate", cheltuieli "rezonabile" disproporționate față de câștiguri, nevoia acută de discreție mai degrabă decât de distincție, lăsând în seama proaspeților îmbogățiți (deținători ai unui capital cu mult mai redus în jurul sumei de 50 mil. dolari) dorința de a se face remarcați prin fast și ostentație după cum remarcă specialiștii în viața mondenă a Americii.

Remarcăm deci, că dimensiunile relevante ale "clasei loisirului" descrise de Thorstein Veblen ("consumul ostentativ și trândăveala") sunt atrofiate la personajele lui Vance Packard, ceea ce îi caracterizează, dincolo de nuanțata lor diversitate, este un excepțional dinamism.

Între moștenitori și "self-made-man" atitudinea față de bani e diferită întrucât o moștenire imensă și neașteptată poate provoca adevărate crize de identitate, de la sentimente de culpabilitate față de semenii dezavantajați pe care încearcă să le înăbușe prin acte de filantropie și eforturi de realizare profesională pînă la paroxismul impunerii cultului personalității; dar afișarea "rezonabilului" sau a "ostentației" ține de personalitate și poate (autorul lasă o porțiță deschisă și în acest sens) și de etnie.

Multe din cele 30 de personaje manifestă veleități spre alte domenii decât cel strict al afacerilor, o atracție spre cultură și știință, o nevoie de spiritualitate și de acumulare de bunuri simbolice, cîțiva arogîndu-și și asumîndu-și rol de Mecena, ori achiziționînd asiduu titluri onorifice.

Cartea atinge de asemenea problema instabilității familiilor moderne ca amenințare la intenția dinastică (perpetuată în special în mediul presei: *New York Times*, *Washington Post*), problema strategiilor de protejare a averilor divulgînd tactici ingenioase de evaziune fiscală pentru care cei bogați nu precupețesc eforturile dintr-o simptomească percepție a relației cu guvernul în termeni

de opoziție, problema sensului responsabilităților sociale nedezvoltat plenar la acești oameni.

Finalul este o pledoarie pentru impunerea unor limite privilegiaților și pentru încurajarea bogaților de a-și modifica prioritățile. Adoptînd acum perspectiva funcționarilor guvernului și a consilierilor fiscali, Vance Packard operează dezinvolt cu concepte economice cheie și propune un scenariu cu privire la tratamentul de aplicat de către statul american, pe termen lung marilor acumulări de capital privat anticipînd cu originalitate efecte benefice: "intrarea într-o eră nouă în care cauzele caritabile nu vor mai fi tributare artificiilor fiscale destinate bogaților și în care vom asista la un mare val de generozitate sinceră".

Sidonia Nedeianu

Septimiu Chelcea, *Personalitate și societate în tranziție, București, Studii de psihologie socială, Societatea Știința & Tehnică S.A., 1995.

"În urma prăbușirii comunismului ca ideologie și practică s-a modificat tabla de valori a majorității actorilor sociali." Datorită faptului că acceptarea noilor valori se face selectiv, cu intensități diferite de la o persoană la alta, în funcție de personalitatea fiecăruia, autorul dorește să ofere, prin intermediul acestei lucrări, o analiză a societății românești în tranziție, din perspectiva personalității umane.

Astfel, primul capitol cuprinde studii teoretice de psihologie socială, avînd drept element central analiza personalității, pentru a oferi astfel o bază conceptuală studiilor empirice asupra relației dintre personalitate și societatea românească în tranziție, studii realizate în ultimele două capitole ale lucrării. În cadrul elementelor teoretice, problematica

personalității este bine circumscrisă, fiind definită și încadrată în tipologii, analizată din diferite perspective. Autorul acordă un loc important relațiilor interpersonale, în virtutea faptului că "trebuința de alții" face parte din trebuințele fundamentale ale oamenilor. Studiază, de asemenea, relația dintre personalitate și comportamentul prosocial și realizează o analiză conceptuală a manipulării comportamentale.

Sunt expuse, totodată, tradiții românești precum tovărășiile tinerilor, și se realizează o interpretare psihosociologică a legendei mit despre Negru Vodă.

În ce privește studiile empirice, se urmărește stabilirea unei relații între locul controlului și schimbarea socială, emițându-se ipoteza că internaliștii acceptă valorile societății deschise într-o mai mare măsură decât externaliștii. Rezultatele nu sunt însă concludente în acest sens. Se vorbește, totodată, despre efectele perverse ale perioadei de tranziție, amintindu-se existența unei "filosofii a banilor", puternic susținută de mass-media. Tot în cadrul cercetărilor empirice, este studiată relația dintre rezistența la zvonuri și locul controlului, arătându-se că internaliștii rezistă mai bine la persuasiune decât indivizii care cred în controlul extern. Pentru surprinderea identității naționale a românilor, sunt descrise autostereotipiile etnice - pozitive și negative, iar spre final se încearcă realizarea unei previziuni asupra atitudinilor politice ale populației, pentru perioada imediat următoare.

Lucrarea cuprinde deci un amalgam de studii teoretice și empirice, autorul considerând că reprezentarea socială a identității naționale, formele tradiționale de cooperare sau comportamentul prosocial, constituie factori de echilibru între personalitate și societatea românească în tranziție. Nu se realizează însă o viziune de ansamblu asupra problematicei tranziției, din perspectiva

personalității, lucrarea rămânând la nivelul unor studii oarecum dispartate.

Carmen Mărcuș

*** Michel Wieworka, *Spațiul rasismului*, Paris, Edition de Seuil, 1991.**

Naționalismul, populismul, xenofobia și șovinismul neliniștesc complexele societăți statale contemporane, în majoritatea lor constituite din mai multe etnii. Rasismul ia amploare în Franța sfârșitului de secol XX, ca și în alte societăți europene. Antisemitismul fără evrei din Europa e deja un fenomen cunoscut. Care sunt cauzele revigorării acestor fenomene?

Michel Wieworka avansează ipoteza unei legături între rasism și mutație societală și susține că fenomenul rasist se extinde pe fondul afirmării a tot felul de identități comunitare și nonsociale concomitent cu destrămarea raporturilor de clasă generate de industrializare și cu destructurarea mișcărilor sociale. Pentru a-și testa ipoteza are nevoie de instrumente. Lucrarea *Spațiul Rasismului* (Paris, Edition du Seuil, 1991) e consacrată fazei de elaborare și identificare a conceptelor și de proiectare a instrumentelor necesare înțelegerii rasismului.

O primă parte a cărții e dedicată punctării principalelor etape din evoluția gândirii sociologice privind rasismul. După ce amintește contribuția sociologiei la inventarea rasismului și arată șovăielile științelor sociale în studierea fenomenului, autorul insistă asupra teoriilor și idelilor mai importante elaborate pînă în prezent.

În cea de-a doua parte a lucrării, formele elementare ale rasismului - prejudecata, segregarea, discriminarea, violența - sunt studiate prin prisma a două distincții analitice. Prima e reprezentată de considerarea nivelurilor la care poate funcționa rasismul: politic și infrapolitic. A

doua, pusă în evidență de Taguieff, vizează logicile de circumscriere rasială: o logică de inferiorizare ce presupune tratarea inegalitară a grupului vizat și o logică de diferențiere ce presupune izolarea și, la limită, chiar expulzarea sau exterminarea acestuia.

Ultima parte a cărții e destinată analizării unității rasismului. Această unitate apare doar dacă fenomenul e privit ca acțiune. Considerînd că analiza acțiunii trebuie să urmeze două axe fundamentale, una socială și alta comunitară, autorul leagă rasismul de mișcările sociale și de mișcările comunitare concluzionînd că rasismul se extinde în disjuncția dintre social și comunitar.

În finalul lucrării, o Concluzie reafirmă importanța și rostul instrumentelor de analiză elaborate, autorul pledînd pentru necesitatea angajării în combaterea fenomenului rasist.

Oana Năvodaru

***Gáll Ernő, *A nacionalizmus színeváltozásai*, Oradea, Ed. Literator, 1995.**

A kommunizmus bukását követő gazdasági-társadalmi átrendeződés folyamatában egyre fokozottabb hangsúlyt kap a múlt, a történelem, melynek kulcsfontosságú szerepe van a nemzetközi és nemzetek közötti kapcsolatok alakulásában. Sajnos, térségünkben a visszatérő motívummá váló történelem, régi sebek feltépésével, egykori konfliktusok felelevenítésével és az ebből fakadó előítéletek elmélyülésével jár. A szerző a román nemzettudat "színeváltozásai-t"¹ tárgyalva a következő megállapításra jut: "a benünket meghatározó magyar-román vi-

szonylatban, a jelenünkbe visszajött tegnapokkal együtt ismét megjelentek mindazoknak a sérelmeknek, kudarcoknak és fájdalmaknak az emlékei, amelyeket mindkét népnek kölcsönösen el kellett egymástól szenvednie. A nemzetköziség hatalmi paranccsal oktroyált csendje körülöttünk nem jelentette nyom nélküli felszívódásukat. A száműzöttség nem fosztotta meg őket lappangó erejüktől, s ha a régi elfogultságokat, ellenségképeket gonosz szándékkal ébresztgetik, a következők végzetesnek bizonyulhatnak."

A politikai diskurzusok központi témájaként jelentkező, nemzettel kapcsolatos problémák természetes következménye a hazai magyar szakirodalom gazdagodása is. "Belső emigrációban" született és az "önként vállalt hallgatásból" időszerűségük hatására jelennek meg olyan könyvek, melyek a nemzet fogalma körüli útvesztőkben nyújtanak eligazítást (Tóth Sándor, Jakabffy Elemér, Balázs Sándor).

Többek között ezt a célt is szem előtt tartja Gáll Ernő *A nacionalizmus színeváltozásai* című könyve, mely szervesen integrálódva a szerző életművébe, a modern nacionalizmus-elméletek szintézisét adja.

Ha a szóban forgó jelenség – nacionalizmus – mélyrétegeit igyekszünk feltárni, szükségszerűen jutunk el a térségünkben kibontakozott társadalom – és nemzetfejlődés sajátosságaihoz. A Literator könyvkiadó gondozásában megjelent kötet e sajátosságokra igyekszik rávilágítani, kidomborítva történeti, társadalmi (mikro és makro szinten) vonatkozásait, ugyanakkor az elméleti kereteket sem elhanyagolva próbál rendszerezni, rendet teremteni a körülöttünk lévő fogalomzavarok halmazában. Hatalmas forrásanyagra, szinte kimerítő bibliográfiára támaszkodva közelíti meg a kérdést, felhasználja a történelemtudomány, filozófia, pszichológia, szociológia és antropológia jeles képviselőit, hogy a szakmaköziség regisz-

¹ Korunk 1993/2; 113. oldal

tereiben garantált legyen a tanulmányozás kimenetele, eredményessége.

A kötetben található írások alapvetően két csoportba sorolhatóak be. Az elméleti és történeti megközelítés a különféle nacionalizmus meghatározásokból kiindulva, funkcióikat és formáikat elemezve, az egyetemes és magyar társadalompolitikai gondolkodás kiemelkedő alakjait (Rousseau, Herder, Jászi, Bibó) szólaltatja meg, széles történelmi kontextust szolgáltatva a felvetett problémakör kimerítő feltérképezéséhez. A nemzetfejlődés alfájaként meghatározható nemzettudat – mint "szocializációs fejlemény", az identitástudat szerves része –, egyike az emberi közösségek kohézióját biztosító igen hatékony tényezőnek, ugyanakkor a nacionalizmus alappillére is (az utóbbit az előbbi egyik megjelenési formájának is tekinthetjük). Az elméleti eszme-futtatás utolsó fejezete azt a folyamatot mutatja be, melynek során a nemzettudat nacionalizmusba megy át, illetve azzá válik. A rokon fogalmak – azonosságtudat, hazafiság, etnocentrizmus – tisztázását a történelmi tudat helyének és funkciójának az elemzése követi, melyet a nemzettudat "színeváltozása" során betölt. Napjainkban – mint tapasztalható – a történelmi igazság problémája, a különféle "eredet-mítosz"-okban és értelmezéseikben gyökerező nézeteltérések éles viták tárgyát képezik, melyek igen gyakran a jelen, sőt a jövő sorsdöntő kérdéseire keresik a választ, identitásokért viaskodnak (historizált nacionalizmus). A szerző véleménye szerint, a járható utat a " történelmi és nemzeti tudatok válságából, az önazonosság zavaraiából, a balkanizálódás fele mutató, baljós konfliktushelyzetekből egy lehetséges és szükséges kelet – európai identitástudat irányába " való kitörés jelentheti. Mindezt azonban igen megnehezítik a történelmi tudatból, mint kollektív memóriából táplálkozó előítéletek, sztereotípiák, nemzeti önképek és ellenségképek. Sajátos történelmünknek

köszönhetően régióinkban az "előítéletek valóságos sakktáblája" (Allport) jött létre, az "etnocentrikus világnézet" (Gerbner, Csepeli) döntően határozza meg gondolkodásunkat, állásfoglalásainkat, melyek érzelmi fűtöttségű diszkriminatív magatartásban konkretizálódnak.

A kérdéskör alapos megismerése végett "terítékre" kerülnek a kortárs pszichológia, főként a társadalomlélektan és személyiségvizsgálatok megfigyelései is, melyek az előítéletek és sztereotípiák működési mechanizmusainak mélyebb megértéséhez járulnak hozzá (frusztrációs elméletek, "fenyegetettségi orientáció" – Newcomb, "tekintélyelvű személyiség" vizsgálatok – Adorno...stb).

Milyen megoldásokat nyújthat a nacionalizmus a XXI század emberiségének? – tehetjük fel a kérdést. A "Nacionalizmus az ezredfordulón" című részben csoportosított írások a nacionalizmus mai, de főként holnap érvényesülését feszegető legújabb műveket és gondolkodókat bemutatva a letűnőfélben levő század tanulságait próbálják levonni. Eric J. Hobsbawm angol történész a nemzet és nacionalizmus kétszáz éves történetét összefoglaló könyvével indítja a fejezetet, aki a nacionalizmus alkonyáról jövendöl, melyet Alain Minc követ aki a piacgazdaságra való átmenet nehézségeiből adódó "latin-amerikanizálódás" perspektíváját villantja fel ("kemény" és "puha" variánsok). Az előbbiekhöz szorosan kapcsolódva Hannah Arendt (A totalitarizmus gyökerei) a totalitarizmust átvilágító kísérletének bemutatása, majd Hélène Carrière D'Encausse ("Szétrobbant birodalom") következik, aki a volt Szovjetunió szétesését "jósolja" meg a hetvenes évek végén centrifugális mozgalmak, erők szerepe.

Az Emil Cioran által képviselt nemzetkarakterológia – mely, szerzőjének világfelfogása, élet- és halálfilozófiájának lecsapódásaként értelmezendő sajátos, ön- és ellenségképek érzelmektől, indulatoktól fűtött önmarcangoló végletes elfogultságba

torkolló kimeneteléből ízelítőt kapva, átfogó képet alkothatunk a "társágunkban kialakult nemzeti-nemzetiségi elfogultságok, kollektív kisebbségi komplexusok, az egyéni és közösségi hisztériák" mibenlétét illetően, amelynek leírását a kötet egyik erősségeként könyvelhetjük el. Mindezek mellett a szerző saját élettapasztalatából merítve mutatja be a sztálini modelltől ihletődött hazai pártállami nacionalizmus színeváltozásait, az egyneműsítő, homogenizáló törekvéseket. Erre életútja is feljogosítja, ugyanis a buchenwaldi haláltábor megjárva, a sztálinizmus és a "dinasztikus szocializmus" beolvasztó politikájának szenvedő alanyaként, "saját bőrén" tapasztalhatta a "vörös Balkán" tőszomszédságában oly gördülékenyen és eredményesen alkalmazható nacionalizmus különféle praktikáit. Hogy mindezen háttértapasztalatok birtokában sikerült maximálisan levét köznie a szubjektivitást és a jelenséget tárgyilagossá – tudományos vizsgálódás tárgyává igyekezett tenni, nagymértékben járul hozzá a letűnő évezred utolsó századának objektív megismeréséhez.

Figyelembe véve, hogy régióinkban a társadalmi-politikai fejlődés mozgató rugójaként, az értelmiségre hárult az a történelmi feladat, hogy a népet "megtanítsa a nemzet leckéjére", hozzájárulva így a XX. század legerősebb történelmi tényezőjének tekintett nacionalizmus meghonosításához és elfajulásához; remélhető, hogy a kötet írásaiból ihletődve az olvasók felméri az értelmiségi mivoltukkal (legalábbis aki értelmiséginek tartja magát) járó felelősséget".

György István

***Kurt Bayertz, *GenEthik*, Hamburg, Rawahl Taschenbuch Verlag GmbH., 1987.**

Vitathatatlan tény, hogy a civilizáció fejlődése és a tudomány eredményeinek alkalmazása alapvetően befolyásolja a társadalmat, és döntően hat a történelem alakulására.

A *GenEthics*¹ írója, Kurt Bayertz, a münsteri egyetem filozófia professzora, könyvében bebizonyítja, hogy a leírt kutatási eredmények és kutatási irányzatok nemcsak a természettudósok hatáskörébe tartoznak, hanem hatásaik által a társadalomtudományok, filozófia és etika számára is kihívást jelentenek.

Egy nagyon aktuális, modern problémakör készíti arra a szerzőt, hogy könyvében megkérdőjelezzen olyan fogalmakat amelyeket mindennapi életünk pilléreinek véltünk, egy új normarendszer megalapozásának és felépítésének a szükségére hívja fel a figyelmünket. Ennek segítségével képesek lennénk a saját erőnkkel úgy bánni, hogy egyensúlyt tudjunk tartani a növekvő felelősségeink között. Egyrészt a mi felelősségünk, hogy kihasználjuk tudásunkat gyógyításra, más részt reánk nehezedik annak a felelőssége is, hogy a technika vívmányait vakon alkalmazva világméretű katasztrófa előidézői lehetünk.

A probléma amelyből kiindul: a modern orvostudomány és génebézés eredményeinek az alkalmazása, a mesterséges beavatkozás az emberi reprodukció folyamatába. A beavatkozások

¹ Eredeti kiadás. *GenEthik*

Rawahl Taschenbuch Verlag GmbH. Hamburg, 1987.

Angol kiadás: *GenEthik*, Technological Intervention Human Reproduction as a Philosophical Problem, Cambridge, University Press, 1994

körül kialakult vitának a fontossága abban áll, hogy a változások, amelyeket alkalmazásuk által okozhatnak a társadalomban, több nagyságrenddel meghaladják az eddigi változásokat, úgy, hogy itt már minőségi változásokról beszélünk.

Bár az alkalmazott technológiák a tudomány legújabb eredményeire épülnek, a felvetett problémák nem új keletűek. Egy lényeges része a könyvnek azzal foglalkozik, hogy bemutassa a különböző megközelítéseit a kérdéskörnek, amely évezredek óta foglalkoztatja az emberiséget: a szaporodás fölötti ellenőrzés, és végül az emberi evolúció tudatos irányításának a lehetősége, az eugénia.

A tudománynak ilyen irányú ténykedéseit a történelem egyik legsötétebb korszaka kárhóztatta a kényes, "tabu témák" sorába. A Második világháború időszakában, tömeggyilkosságokat próbáltak fajnemesítésnek minősíteni és az eugénia fogalmaira próbálták építeni azt az ideológiát, amely a népirtást volt hivatott magyarázni. Ismert a tény, hogy a zsidóüldözésnek egyik hivatalos magyarázata az volt, hogy "alsóbbrendű" faj, ugyanakkor a rokkantak, elmebetegek, homoszexuálisok tömegét végezték ki szintén biológiai állományukra hivatkozva. Mindezeknek a szörnyűségeknek semmi tudományos alapja vagy célja nem volt.

Kurt Bayertz könyve az eugénia tudományos és filozófiai alapjait ismerteti, kihangsúlyozva azt, hogy úgy ahogyan ezt néhány évtizede elképzelték, teljesen lehetetlen egy eugéniai stratégiát valóságba ültetni.

Számos nagy gondolkodót foglalkoztatta a kérdés, megálmodták vagy megjósolták egy tudatosan megtervezett és fölépített társadalom elemeit. Utópiák szólnak erről, Platónról Campanelláig, és az emberi faj "nemesítésének" a kérdésével Schopenhauer és Nietzsche is foglalkozott.

Az eugénia problémakörének történelmi áttekintésével részletesen foglalkozik a szerző. Megállapítja, hogy

bár filozófiai művekben jóval korábban is előfordult, a XIX. század végén, a "fin-de-siècle" apokaliptikus hangulatában jött divatba, mint egyetlen lehetőség, amely egyensúlyba hozhat egy degenerálódásra ítélt világot. A degenerálódás elmélete azon az érvrendszeren alapult, hogy a természetes szelekció az egyetlen erő, amely az evolúciót biztosítja, és ebben a természetes szelekcióban az ember, a civilizáció által, durván beavatkozott, biztosítván olyan embereknek a túlélését, akiknek "természetes" környezetben semmi esélyük nem lenne. A végső prófécia egy, a saját maga által létrehozott civilizációtól függő, degenerált, súlyosan beteg emberiségről szól. Bayertz kifejti, hogy annak érdekében, hogy ez ne következzen, különböző eugéniai stratégiákat dolgoztak ki, amelyek azon alapultak, hogy a társadalom által értékesnek tartott egyedeknek tovább kellett volna adniuk jó tulajdonságaikat minél több utódnak, míg a társadalom által erre érdemtelennek ítélt személyeknek megtiltották volna az utódnemzést. Ezek az elvek megfelelnek a tudatos tenyésztés elveinek.

A könyv idézi Max Weber, aki szerint az eugénia több szempontból a "nyugati racionalizmus" egy megnyilvánulásának bizonyul, amely a Nyugat történelmét vezérli. Az eugénia, az alapjait képező evolúció- és öröklődés elméleteivel együtt a tudománynak egy arra irányult próbálkozása, hogy "demisztifikálja" a világot, és ezen belül egy még mindig "miszticizmusba zárt" témát, a szexualitást, amelyről a tudománynak nem sok mondanivalója volt addig. Amint a szerző is hangsúlyozza, a racionalizáció ezen következtetései természetesen ellentmondanak az uralkodó erkölcsi normáknak.

Egy kulcseleme a nyugati morálnak az egyenlőség, amely arra a keresztény meggyőződésre vezethető vissza, miszerint az ember Isten képére volt teremtve. Az egyenlőség elve nem arra

vonatkozik, hogy az emberek egyformák lennének, hanem arra, hogy egyenlő bánásmódra jogosultak. Az eugénia ezen a ponton a biológiai egyenlőtlenséget veszi alapul, és a biológiai állományt mint alapvető emberi értéket kezeli. Eszerint azok akik genetikai betegségekben szenvednek, és ezeket öröklés útján továbbadják a társadalomban, egy alsóbb kategóriába tartoznak. Az uralkodó norma rendszer a megfelelő eszközök és tudás hiánya, lehetetlenné tették az eugéniai stratégiák valóságba ültetését, és ahol erre mégis próbálkozás történt, ott ezek a stratégiák csúfosan megbuktak és sok szenvedést okoztak.

Ma már sok olyan eszköz van a tulajdonunkban, amely feloldana néhányat az ellentmondások közül. Az eugénia ma már "mérnöki" beavatkozás molekuláris szinten. A szerző viszont felhívja a figyelmet arra, hogy az eugénia fogalmi soha nem fejlődnek ki légueres térben, és nem mentesek értékítélettől, hanem mindig a társadalom által elismert értékekre alapoznak, és politikai célokat követnek.

Az új technológiák alkalmazásával szemben elég nagy az ellenállás. Nem válnak zökkenőmentesen részeivé mindennapjainknak, mint más orvosi beavatkozások. A szerző felveti a kérdést: nem ugyanazzal a problémával állunk-e szemben, amely felvetődik minden technikai újításnál? Bármerre nézünk, a haladás, a tudományban és technológiában, megkérdőjelezi a megszokott szempon- tokat, amelyek szerint a dolgokat figyeljük, és veszélyezteti azt a módot, ahogyan kezeljük Őket. Bizonyít-e a megnevezett ellenállás bármi mást, mint azt, hogy még nem tanultuk meg kezelni az új lehetőségeinket? Talán úgy lehet értelmezni a nehézségeket, amelyek a reprodukció technológiákkal járnak együtt, mint vativiza vallásos és profán konzervativizmusnak emocionális megnyil- vánulását, amely, jelentős erőfeszí-

tésekkel, de kevés sikerrel követte a modern kor tudományos és technológiai fejlődésének minden szakaszát.

Nehéz vitába szállni, mert nem egyéni ízléssel kell megküzdeniük a modern beavatkozások pártfogóinak, ha nem morális intézményekkel, és ezek magukba foglalják azt az elvárást is, hogy az emberek adott normák szerint gondol- kozzanak.

Az ellenállás okai a beavatkozásokkal kapcsolatos sokféle kétségekben keresendők. Ezeket Bayertz hat kategóriába sorolja:

1. Technológiai kétségek, amelyek a kockázat és biztonság kérdéseit vetik fel az új beavatkozásokkal kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy ilyen esetben egy hibát sokkal nehezebb, vagy lehetetlen kijavítani;

2. Politikai és szociális kétségek azzal kapcsolatban, hogy egy autoriter és diktatórikus rendszerben ezekkel a beavatkozásokkal vissza lehet élni; erre a veszélyre példa a náci rendszer "faji tisztaság" programja is;

3. Pszichoszociális kétségek merülnek fel arra vonatkozóan, hogy az ilyen beavatkozások megoldanák-e a steril párok gondjait; megfigyelések szerint annak a kívánságnak, hogy egy párnak halaszthatatlanul gyereke szülessen, neurotikus háttere van, és ez nem oldódna meg egy ilyen beavatkozással, ugyanakkor veszélyeztetve látszik a család emocionális stabilitása is;

A következő három kategóriába sorolt kétségek nem a beavatkozások következményeire vonatkoznak, hanem magukra a beavatkozásokra;

4. A beavatkozások természetellenességét hozzák fel érvként, mint valami, ami szentségteleníti az emberi lét szent voltát;

5. A beavatkozások technológiai volta az emberi sorsot a laboratórium hideg, személytelen fényébe helyezi;

6. Azon érv, mely kétségessé teszi az ember jogát arra, hogy teremténi ményből teremtővé változzék át.

Mivel az új beavatkozások elleni egyik lényeges vád az, hogy tönkreteszi az emberi természetet, az ember lényegét, Bayertz próbálja meghatározni, mi is az hogy "emberi természet", milyen kapcsolatban áll a "természettel". Megállapítja, hogy az ember minél jobban ismeri a természet anyagát és törvényeit, annál kevésbé kapcsol hozzá morális értékeket. Ha a középkorban a világűrnek volt egy teológiai, morális értéke, mára ez megszűnt, tudatunkban átment az "értékek világából" a "tények világába", és elismerjük, hogy ennek törvényei szerint működik. Így a természet mindinkább azonosul a "tények világával", amelyet az anyag, a szükségszerűség, az objektivitás és a mennyiség jellemez, és amely szembeáll az "emberi értékek világával", amelyet az értelem, szabadság, szubjektivitás és minőség ural. Megpróbálván megragadni az ember igazi meghatározását, meglepő következtetésre jut: az emberi természet tulajdonképpen a kultúrája függvénye, s ezen keresztül önmagát határozza meg.

Bayertz megkérdőjelezi ezen a ponton a "természetes" jelző normatív értékét. Nagyon érdekes érvrendszerrel bizonyítja, hogy a mindenki által elfogadott jelző tulajdonképpen milyen kevés relevanciával bír egy közelebbi vizsgálatnál, bár mindig alapérvként szerepel egyes beavatkozásoknak a "természetessége" vagy "természetellenessége".

Egyik alapvető érve az, hogy nagyon nehéz megkülönböztetni az ember természetes viselkedését a már nem természetes megnyilvánulásaitól, ilyen például az átmenet a belső megtermékenyítés és terhesség biológiai tényétől a házasság és a család szociális tenyére. A szexualitás és szaporodás biológiai és szociális természetét nem tekintik a saját történelmiségében, hanem normatív

értékekkel ruházzák fel. Az életnek kevés olyan tere van, ahol a természetesség érve olyan erős és kötelező módon hat, vagy fordítva, ahol a természetellenesség oly sok visszatetszést kelt. Egy történelmi és interkulturális összehasonlítás kinyilvánítja, hogy a természetesség-természetellenesség ellentéppárhoz hozzákapcsolódik a szociálisan megengedett és nem megengedett ellentéppár, és ezeknek erős normatív értéke van.

Ugyanígy a szerző elutasítja azt a szaporodási folyamatra használt gyakori jelzőt, hogy "sérthetetlen", kimutatva, hogy abszolút értelemben véve minden orvosi beavatkozás az emberi szervezet "egységének" a megsértése, és sérthetetlennek nyilvánítani egyenlő lenne azzal, hogy elutasítunk minden orvosi beavatkozást. Nem bizonyul relevánsnak egy közelebbi ellenőrzés során az az érv sem, hogy a szexualitás és a szaporodási folyamat egységet képezne.

Végül két alapvető csoportba sorolja azokat az ellentmondásokat amelyek megkérdőjelezzik a szubsztanciálist, az "emberi lényegnek" a megőrzésére felsorakoztatott érveket: az első az, hogy nem lehet igazán megkülönböztetni a természetest a mesterségtől, mivel alapvetően az élet minden szintjén és stádiumában léteznek mesterséges hatások (legfeljebb a természetességnek és mesterségeségnek szintjeiről beszélhetünk); a másik pedig az, hogy a szervezeten belüli megtermékenyítést, mivel nem csupán az emberre, hanem az összes emlősállatra érvényes, lehet-e csupán emberinek tekinteni és morális valamint normatív értékkel felruházni? Ugyanakkor a félelem attól, hogy ezek a beavatkozások túl messzire vezetnek inkább az elővigyázatosság szülte, mint az emberi természet "szentségének" kijáró tiszteletnek az eredménye.

Az ember "teremtő" szerepének az elemzése is helyet talált Bayertz könyvében. Bemutatja azt a kényes

kérdéskört, hogy az ember "teremtősdit" játszik, anélkül hogy meglenne a megfelelő bölcsessége ehhez. A Teremtő magába foglalja mindennek a tudását, és minden következménynek a tudását is, ami az ember részéről teljesen kizárt. Az ember legfeljebb kis lépésekben haladhat előre, mindig vállalva a kockázatot és felelősséget. Természetesen nem minden kockázat jogosult, de nem is lehet azt teljesen kizárni. Ugyanakkor minden orvosi beavatkozás kockázattal jár, a kiszámíthatatlanságnak valamilyen foka ez, amelyet vállalni merünk. És ha egy adott kockázatot mindenképpen vállalunk, akkor nem lehet morális értéké avatni egy olyan relatív értéket, mint egy "kicsi" kockázat.

A beavatkozás utódaink életébe, formálásába nem újdonság. Ez minden szinten megtörténik, kezdve attól a döntéstől, hogy világra hozzuk őket, a nevelés minden stádiumáig. Ami új, az a beavatkozás mértéke. Felvetődik a kérdés, van-e egy megfelelően biztos, megbízható és elfogadott értékrendszer, amely alapot adna döntéseinkre ilyen szinten. Az egyértelmű válasz: nincs.

A növekvő tudással növekvő felelősség is jár. Az is felelősség, ha úgy döntünk, hogy nem hasznosítjuk tudásunkat. Bár az ember, úgy látszik, visszavágyik a Paradicsombeli felelőtlen állapotába, a tudása által ráháruló felelősség elkerülhetetlen. Ez a felelősség nemcsak mennyiségileg különbözik a korábbtól, hanem minőségileg is, mert kiszolgáltatja az "élet értékét" az embernek. Génekkal és reprodukciós technikákkal foglalkozva nem a létező normákat alkalmazzuk, hanem ezeknek érvényességéről kell döntenünk.

Egyelőre nincsenek kialakult, használható normák ezen a téren, egy új moralitás kialakulására és megokolására van szükség.

Gănescu Eleonóra

****Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugateurópai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: Gábor Kálmán. A Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkárságának kiadványa, Szeged, 1993***

"Az ifjúság sem a politikában, sem a társadalmi struktúra szociológiai elemzése során nem kezelhető a felnőttek világának függelékeként, a készen kapott viszonyok rácsai között" (Gábor Kálmán). Az ifjúság azon kívül, hogy a társadalom fontos része, annak jövőbeli formálójá is; ez a szemléletmód előbukkan olykor hatalmi, politikai szinten, de sajnos hiányzik az, ami még nagyon fontos lenne: az ifjúság tudományos vizsgálata. Ismerni kell a fiatalok körében elterjedt értékorientációkat, cselekvési mintákat ahhoz, hogy a társadalom jövőjét sikerrel alakítsuk.

Az ifjúságszociológia térhódítása a tőlünk nyugatabbra elhelyezkedő társadalmakban egyre jelentősebb, így bőven akadhat forrásanyag az itteni kutatók számára.

Gábor Kálmán egy tanulmány kötetbe gyűjtötte a különböző fejlettségű és jellegű országokban folytatott ifjúságkutatásokat. Nyugatnémet, brit, holland és magyar fiatalok életstratégiáit, cselekvési és orientációs mintáit kutatják a szerzők, különös tekintettel a társadalmi változásokra, a dinamikára, a korszakváltásokra. Szociológiai elméleti alapként Pierre Bourdieu társadalom-szerkezetére építenek. Jürgen Zinnecker német szociológus egy kétdimenziós sémát állít fel: a gazdasági és kulturális osztályfrakciók sajátosságai szerint¹. A társadalmi reprodukció a különböző csoportok, erőterek közötti konku

¹ Jürgen Zinnecker: *A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához)* 5-28. old.

renciaharcban zajlik le, melynek során hangsúlyozódik az individualizációs folyamat. A különböző osztályfrakciók különbözőképpen operálnak az ifjúsági ideológiákkal, a reprodukció pedig ezeknek az ideológiáknak a segítségével (illetve ezekkel álcázva) megy végbe.

A konkurenciaharc a képzési és a szabadidő rendszerében az alulfoglal koztatottság mellett az ifjúkort meghosszabbító legfőbb elemet képezi. A gyermekkor és az ifjúság jövőjére vonatkozóan Zinnecker azt feltételezi,² hogy a képzési munka, a kulturális tőke felgyűjtésének időtartama mindkét irányban kitolódik: a kisgyermekkor és a fiatal felnőttkor irányába, miközben individualizálódnak az életpályák.

Gábor Kálmán és Balog Iván tanulmányukban³, mely a magyarországi fiatalok életstratégiáit vizsgálja szóvá teszik, hogy nem adottak a magyar fiatalok kibontakozási lehetőségei, a gazdasági nehézségek és "az elit privilégiumaival korlátozott konkurenciaharc egyszerűen nem ad időt az önálló ifjúsági életszakasz kifejlődésére". Ezért követniük kell a felnőtt mintákat, "de nem az értékek, ideológiák, hanem az életstratégiák (taktikák?) szintjén, az ad hoc karrierlehetőségek azonnali kizsárolása érdekében".

A felnőtt világ kultúrájával és hatalmával való, a fiatalok által tapasztalt konfliktus fejeződik ki az ifjúságcentrizmusban, amely a "vonakoztatási csoporttal való (akár pozitív, akár negatív) azonosulás" - olvashatjuk Meredith Watts és J. Zinnecker tanulmányában⁴. Nemek és

körcsoportok szerint vizsgálva a kérdést rámutatnak arra, hogy az idősebbeknél (21-24 évesek) az ifjúságcentrizmus erősebb politikai töltetet kap, valamint kiegyenlítődik a fiatalabb fiúk és lányok közti ifjúságcentrizmus-megnyilvánulások különbsége.

Ifjúságcentrizmus-skálát használta a Hollandiában lefolyt kutatásban⁵ is, a serdülők két alapvető attitűdrendszerét vizsgálva: az ifjúsági kulturális lázadást és a politikai intoleranciát. A serdülőkor politikai és nemi intoleranciával kapcsolatos a Hasekamp-tól átvett "maszkulin parádé" fogalma, mellyel a fiatal fiúk erőteljesebb intoleranciáját magyarázzák a felnőttekhez illetve a lányokhoz képest. Ezzel az attitűddel a fiúk "férfiasságukat" akarják bizonyítani és ezt gyakran extravagáns módon fejezik ki, általában a kortárs-csoportok által biztatva. A szülők befolyása bizonyos területeken az ifjúságcentristáknál csökken, átveszik szerepüket a kortárs csoportok (szabadidő és a kapcsolatok terén).

Nem egy tanulmányban említik meg a szerzők az ifjúságszociológia metodológiai nehézségeit. Zinnecker szerint az ifjúsági kultúra különböző osztályspecifikus koncepcióinak objektív elemzését akadályozza a kutatók pártossága -- a polgári és kispolgári értelmiség reprodukciós stratégiáit propagálják általában;

A brit Lynne Chisholm azt kérdezi: kik végeznek és kik végezzenek ifjúságkutatást⁶? Mindenképpen úgy kell

² Jürgen Zinnecker: *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban*. (29-48. old.)

³ Gábor Kálmán - Balog Iván: *Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében*. (1989, 119-134)

⁴ M. Watts - J. Zinnecker: *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében; Az ifjúságcentrizmus hatásai* (71-77. old)

⁵ Wim Meens -- Quinten Raaimakers -- Wilma Vollebergh: *Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban. Áttekintés a Hollandiában folyó kutatásokról és néhány újabb keletű longitudinális vizsgálati eredményről*. (Wrecht, 1991, 79-98. old)

⁶ Lynne Chisholm: *Élesebb lencse vagy új kamera? (Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról. 49-70 old)*

az ifjúságot vizsgálni, hogy megragadhatóak legyenek az átmenetek: "az átalakulás csirái azokban a visszatérő kritikus momentumokban jelentkeznek, amikor a fiatalok által megélt ellentmondások kifejezetté válnak, és fájdalmas kényszerítő érzést keltenek. Éppen a bizonytalanság és az ellentmondásosság e momentumában nyílik meg egy ablak, amelyen át a változáshoz szükséges terek láthatóvá

válnak. Bonyolult kérdés, hogy az általuk kínált esélyek megragadhatóak-e produktív módon, de éppen e lehetőségek megértésének és maximalizálásának kellene szentelnünk magunkat."

A változás mindig összekapcsolható az ifjúsággal, a fiatalokban élő alternatív valóságképeket meg kell ismerni és kibontakozási lehetőségeket biztosítani nekik. A meggátolt ifjúság körében ugyanis könnyen kirajzolódhat egy militáns ifjúsági szubkultúra, mely a modernizáció ellen irányulhat.

Szentannai Ágota